

ΡΕΑ ΚΑΚΑΜΠΟΥΡΑ – ΤΙΛΗ

Πρόγραμμα διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού
στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια
Εκπαίδευση

Σύγχρονο νηπιαγωγείο, τεύχος 14, Μάρτιος – Απρίλιος 2000,
σς. 16 – 24

ΑΘΗΝΑ 2000

Πρόγραμμα Διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Παρουσίαση και Αξιολόγηση

της Ρέας Κακόμπουρα-Τίλη*

Ένας από τους σημαντικότερους σύγχρονους Γάλλους εθνολόγους, ο Jean Poirier, σ' ένα σύντομο αλλά ιδιαίτερα περιεκτικό κείμενό του με τίτλο «Tradition et post-modernité»¹, αναφέρει ότι η μεταμοντέρνα περίοδος γνώρισε συγχρόνως το θρίαμβο της Δύσης και την απώλεια της αξιοπιστίας της, τόσο εκ μέρους του μη δυτικού κόσμου, αλλά και εκ μέρους του ίδιου του εαυτού της. Ο θρίαμβος έγκειται στην υιοθέτηση της τεχνολογίας, των οικονομικών αρχών της, ακόμα και των πολιτιστικών προτύπων της από σχεδόν ολόκληρο τον πλανήτη. Αξίες, όπως η δημοκρατία, η ισότητα, η καταδίκη των φυλετικών διακρίσεων, ακόμα κι αν παραβιάζονται συχνότατα μέσα στην πραγματικότητα, εντούτοις προβάλλονται ως τα επίσημα ιδεώδη της. Από την άλλη πλευρά η Δύση επικρίνεται –πολύ συχνά από τον ίδιο της τον εαυτό κι αυτό τη διακρίνει από άλλες κοινωνίες που αποφεύγουν την αυτοκριτική– για ηγεμονισμό, χαλάρωση, εγωισμό και παρακμή.

Δίνω ένα απόσπασμα του σχετικού κειμένου του Poirier, σε μετάφραση του Μ. Γ. Μερακλή, που αναδεικνύει, κατά την άποψή μου, το μεγαλύτερο ίσως πολιτιστικό και ευρύτερα ανθρώπινο πρόβλημα του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού:

«Στην πραγματικότητα η Δύση σήμερα δεν πιστεύει στον εαυτό της: ανάμεσα στα πιο ανησυχητικά συμπτώματα μπορούμε να αναφέρουμε την απόρριψη των προτύπων και τη σύγχυση των αξιών –αλλά το ουσιαστικό έγκειται στην καταστροφή (destruction) της σχέσης του ατόμου με την κοινωνία. Ενώ είναι σαφές, ότι οι παραδοσιακές κοινωνίες διαθέτουν αξιοσημείωτα δραστικά πρότυπα: στις κοινωνίες αυτές δεν υπάρχουν πραγματικά προβλήματα εφηβείας και τρίτης ηλικίας.

Οι σύγχρονες κοινωνίες κινδυνεύουν να απαξιώσουν τις τρομερές τεχνολογικές επιδόσεις τους με «ελλείψεις» κοινωνικής - πολιτισμικής τάξεως: και είναι σ' αυτό το σημείο ακριβώς, που θα έπρεπε να ακούσουν το αληθινό μάθημα πολιτισμού, που μπορούν να τους δώσουν οι παραδοσιακές κοινωνίες, όσο φτωχές και αν είναι. Ουσιαστικά πρόκειται

για ένα μάθημα ένταξης: ένταξης του ατόμου στην ομάδα, της τέχνης στην καθημερινότητα, του θανάτου στη ζωή, του σώματος στο είναι, της φύσης στον πολιτισμό. Η διχοτομία της καρτεσιανής σκέψης –αναγκαία για τη δημιουργία της επιστήμης– «πάγωσε» πάρα πολύ τις αντιθέσεις, που έπρεπε να τις μεταβάλει σε συμπληρωματικότητες»².

Σχολιάζοντας τις απόψεις του Poirier ο Μερακλής επισημαινει:

«Προσωπικά εξακολουθώ να πιστεύω πως, ό,τι κι αν έλεγε, ό,τι κι αν έγινε, παραμένει σε ισχύ η αρχή, ότι το πολιτισμικό εποικοδόμημα επηρεάζεται από την οικονομική βάση. Εντούτοις ολοένα πιο αναντίρρητη ιστορικά αποδεικνύεται η δυνατότητα αυτονόμησης μορφών, μερών του εποικοδομήματος από τη βάση που το παρήγαγε, ώστε να καθίστανται, αυτά, μακροβιότερα από όσο υπήρξε εκείνη. Όστε, καταρχήν, είναι δυνατή η διατήρηση, αλλά και η μεταφορά στοιχείων πολιτισμού από μίαν εποχή σε μίαν άλλη, ακόμα και αν πρόκειται για πολύ διαφορετικές εποχές. Το να πιστεύει ο εκπαιδευτικός-παιδαγωγός σ' αυτή τη δυνατότητα (και δεν πρόκειται για μεταφυσική πίστη) και να προσπαθεί να ευαισθητοποιήσει τους νέους απέναντί της είναι κάτι εξαιρετικά πολύτιμο»³.

Πολύτιμη λοιπόν, αλλά και καταρχήν εφικτή κρίνεται η ευαισθητοποίηση των νέων ανθρώπων απέναντι στον πολιτισμό του παρελθόντος, τον παραδοσιακό, προβιομηχανικό πολιτισμό: έναν πολιτισμό που δεν γνώρισαν οι νέοι βιωματικά, όπως οι προπολεμικές γενιές, και αυτό είναι εν πολλοίς καλό, όσον αφορά τμήματα που σαφώς έχουν προσδεύσει στην εποχή μας (επιστήμη, υγεία, παιδεία, δημοκρατία, διευκόλυνση της καθημερινότητας με την αρωγή της τεχνολογίας). Από την άλλη πλευρά όμως είναι εμφανή και τα προβλήματα που έχουν προκύψει από την απώλεια της δυνατότητας για την παραπάνω πενταπλή «σύνταξη» που αναφέρει ο Poirier: της μη ένταξης του ατόμου στην ομάδα: η συλλογικότητα έχει αντικατασταθεί εν πολλοίς από τον ατομισμό: τα χειροποίητα έργα έχουν εξαφανισθεί από την καθημερινότητα: οι σύγχρονοι αστοί στέκονται τρομοκρα-

1. Το κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε στο τεύχος: *Festival International de la fête*, Valbonne Sophia-Antipolis du 5 au 9 Février 1992, p.69 (είχε οργανωθεί από την πόλη της Valbonne Sophia Antipolis, το Conseil Audiovisuel Mondial pour l'Édition et la Recherche sur l'Art, CNRS Images/Media FEMIS και πολλούς άλλους ερευνητικούς και πανεπιστημιακούς φορείς). Ο Μ.Γ. Μερακλής μετέφρασε και σχολίασε ευρύτερα τα σημαντικότερα σημεία του κειμένου του Poirier, από το οποίο αφορμήθηκε για να αναπτύξει την επιχειρηματολογία του όσον

αφορά τη λειτουργικότητα της λαϊκής παράδοσης σήμερα. Βλ. Μερακλής Μ.Γ., «Η λειτουργικότητα της λαϊκής παράδοσης σήμερα». Πρακτικά του Όγδου Διήμερου Εκπαιδευτικού Προβληματισμού με θέμα *Ο Λαϊκός Πολιτισμός και το Σχολείο*, Αθήνα 22-23 Μαΐου 1993. Σύλλογος Εκπαιδευτικών Λειτουργιών Κολλεγίου Αθηνών. Αθήνα: 1994, σσ. 17-24.

2. Βλ. Poirier, ό.π., σ.69 και Μερακλής, ό.π., σ.19.

3. Μερακλής, ό.π., σ.19.

* Η Ρέα Κακόμπουρα-Τίλη είναι Διδάκτωρ Λογογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

τημενοι απέναντι στη σωματική φθορά και το θάνατο: η βιοσφαιρία του παλαιότερου αγρότη που πήγαζε από το φόβο, αλλά και τη λατρεία συνάμα της φύσης, δεν υπάρχει στον σύγχρονο αστό, που ζει μακριά από τη φύση κυνηγώντας το «μοντέρνο» θεό του χρήματος. Η απώλεια της επαφής με τη φύση τον έχει απομακρύνει από την παλαιότερη συνθεωώρηση των δύο αντίθετων φαινομένων, του θανάτου και της ζωής, ως ενιαίου όλου, ενώ η μη ένταξη της φύσης στον πολιτισμό, προϊόν κι αυτή της αντιλατρευτικής συμπεριφοράς του σύγχρονου ανθρώπου προς τη φύση έχει δημιουργήσει σοβαρές οικολογικές ανισορροπίες⁴.

Η γνώση λοιπόν του παραδοσιακού πολιτισμού, τόσο των μορφών όσο και των ιδεών του -κυρίως αυτών- θα πρέπει να είναι αιτούμενο της σύγχρονης εκπαίδευσης, αν αυτή τουλάχιστον θέλει ο κοινωνικοπολιτισμικός της ρόλος να στηρίζεται και στο ανθρωπολογικό και ανθρωπιστικό περιεχόμενο του παρελθόντος που έχει λόγο ύπαρξης και στο παρόν. Εξάλλου, η προσέγγιση της διαδικασίας εξέλιξης του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού είναι απαραίτητη για την αποκατάσταση στη συνείδηση των νέων ανθρώπων των συνεπειών και των ασυχεσιών, των ομοιοτήτων και των ετεροτήτων της πολιτισμικής εξέλιξης. Με βάση τις παραπάνω σκέψεις σχεδιάστηκε, οργανώθηκε και εφαρμόστηκε για το σχολικό έτος 1997-1998 ένα Πρόγραμμα Διδασκαλίας του Ελληνικού, καταρχήν, Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, μέσα στα πλαίσια του ευρύτερου εκπαιδευτικού προγράμματος που αφορούσε τα Σχολεία Εφαρμογής Πειραματικών Προγραμμάτων στην Εκπαίδευση (ΣΕΠΠΕ). Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, σε συνεργασία με τις Διευθύνσεις Σπουδών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας, έχει αναλάβει το σχεδιασμό, την οργάνωση και την υλοποίηση του έργου των ΣΕΠΠΕ -αυτή τη χρονιά διανύει τον τρίτο χρόνο λειτουργίας του- το οποίο έχει ως στόχο τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού σχολείου και τη βελτίωση της παρεχόμενης εκπαίδευσης⁵. Την επιστημονική ομάδα, η οποία είχε την ιδέα, καθώς και το σχεδιασμό, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση του προγράμματος της διδασκαλίας του λαϊκού πολιτισμού στην εκπαίδευση, αποτέλεσαν ο επιστημονικός υπεύθυνος Μιχάλης Μερακλής, καθηγητή Λαογραφίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών και η γράφουσα, διδάκτωρ Λαογραφίας του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών, αναπληρώτρια επιστημονική υπεύθυνη.

Το Πρόγραμμα εφαρμόστηκε κατά το σχολικό έτος 1997-

1998, στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού και στην πρώτη τάξη του Γυμνασίου, σε τρία Δημοτικά σχολεία της Αθήνας και συγκεκριμένα: στο 17ο Δ.Σ. Καλλιθέας, στο 6ο Δ.Σ. Καλλιθέας και στο 3ο Δ.Σ. Ταύρου και στο Γυμνασίο του Δήμου Ιωλκού του νομού Μαγνησίας. Οι εκπαιδευτικοί που διδάξαν το μάθημα στα παραπάνω σχολεία ήταν αντίστοιχα οι Πέτρος Σπανός, Θανάσης Κατσικάρης, Κωνσταντίνος Μαλαφάντης και Αλεξάνδρα Μποφιλίου.

Το αντικείμενο του Προγράμματος αποτέλεσε εξαλλου η εισαγωγή των μαθητών στο περιεχόμενο του Παραδοσιακού και σύγχρονου Λαϊκού Πολιτισμού. Το Πρόγραμμα περιλάμβανε στοιχεία από την εθιμική ζωή και την προφορική παράδοση (σε διάφορες εκφράσεις: λαϊκή λογοτεχνία, παραστατικά έθιμα από την περιοχή της λατρείας ή της κοινωνικής ζωής, επαγγελματικές ασχολίες), στοιχεία αναφερόμενα στη σχέση του πολιτισμικού παρόντος με τον πολιτισμό του παρελθόντος, ή στη σχέση της προφορικής (λαϊκής) με τη γραπτή (λογία) παράδοση. Η παρουσίαση των θεμάτων του Λαϊκού Πολιτισμού αποφασίστηκε να ακολουθεί τη λογική του κυκλικού χρόνου της παραδοσιακής κοινωνίας (παρουσίαση παραγωγικών πρακτικών, συνηθειών, τελετουργιών κ.λπ. στα πλαίσια της εναλλαγής των εποχών).

Ο σκοπός του ήταν η περισσότερο συστηματική επαφή των μαθητών με τη λαϊκή παράδοση μέσα από το ειδικά για το σκοπό αυτό επεξεργασμένο Πρόγραμμα.

Οι στόχοι του Προγράμματος:

Α. Γνωστικοί

1. Η επαφή των μαθητών με όψεις του Ελληνικού -κυρίως- Παραδοσιακού και σύγχρονου Λαϊκού Πολιτισμού με βάση τα πορίσματα της σύγχρονης λαογραφικής επιστήμης.
2. Η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη κατανόηση της διαδικασίας εξέλιξης του σύγχρονου Ελληνικού Πολιτισμού.

Β. Στόχοι με τη μορφή δεξιότητων και μορφών συμπεριφοράς

1. Η συνειδητοποίηση της εθνικής και της τοπικής ταυτότητας των αυριανών Ελλήνων πολιτών της Ενωμένης Ευρώπης.
2. Η ενίσχυση της συλλογικότητας και της συνεργασίας και άλλων αξιών του πολιτισμικού παρελθόντος, οι οποίες έχουν λόγο ύπαρξης και λειτουργικότητα στο σύγχρονο πολιτισμό της Ελλάδας.

Μακροπρόθεσμοι στόχοι: Ο εμπλουτισμός του Προγράμματος με περισσότερα στοιχεία που αποσκοπούν στην καλλιέργεια, στην ενίσχυση της ιδέας μιας απώτερης κοι-

σε ορισμένα σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της χώρας, στα πλαίσια του ευρύτερου εγχευρήματος της εσωτερικής μεταρρύθμισης του ελληνικού σχολείου. Για περισσότερες λεπτομερείες για το ΣΕΠΠΕ, βλ. Κακάμπουρα-Τιλή Ρεα, «Σχολεία εφαρμογής πειραματικών προγραμμάτων στην εκπαίδευση (ΣΕΠΠΕ). Το πρόγραμμα διδασκαλίας του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση», Η λέξη των εκπαιδευτικών, τευχ. 21, Μάρτιος-Μάιος 1998, σσ. 42-44.

Λαϊκός Πολιτισμός και Ιστορία

4. Για τον άνθρωπο της πόλης και το θέμα της παρακμής, βλ. Μ.Γ. Μερακλής, *Λαογραφικά Ζητήματα*, εκδ. Μπούρας, Αθήνα: 1989, σσ. 83-88. Για την οσιώδη στάση του πρωτόγονου ανθρώπου και του αγρότη των ιστορικών λαών απέναντι στο θάνατο, βλ. Μ.Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. Β', *Ήθη και έθιμα*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα: 1986, σσ. 64-78.

5. Το αντικείμενο του έργου των ΣΕΠΠΕ είναι ο σχεδιασμός, η ανάπτυξη, η εφαρμογή και η αξιολόγηση καινοτομικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων

νότητας των Ευρωπαϊκών λαών, η οποία και έχει τη δύναμη να δρα ενοποιητικά, ακόμα και στις περιπτώσεις όπου σημειώνονται σημαντικές αποκλίσεις. Έτσι μπορεί να καταφανεί, με την ανάλογη επιλογή χαρακτηριστικών παραδειγμάτων (και που είναι ιδιαίτερα εύκολο προκειμένου περί λαϊκών πολιτισμών), ότι υπάρχουν κοινές πολιτισμικές βάσεις, παρά τις διαφορετικές ιστορικές συνθήκες που επικράτησαν σε ορισμένες περιπτώσεις στους διάφορους λαούς της Ευρώπης και παρά τις υφιστάμενες διαφορές (κάποτε πολύ σημαντικές) ανάπτυξης μεταξύ των λαών αυτών⁶.

Οι εκπαιδευτικοί, που εφαρμόσαν το Πρόγραμμα, παρακολούθησαν ειδική επιμόρφωση, που σκοπό είχε την κατάρτισή τους στο αντικείμενο του Λαϊκού Πολιτισμού, έτσι όπως το αντιμετωπίζει η σύγχρονη Λαογραφία με την εφαρμογή της κοινωνικοιστορικής μεθόδου, αλλά και σε προτάσεις διδακτικής μεθόδολογίας και παιδαγωγικών προσεγγίσεων του διδακτικού υλικού.

Ακολουθήσαν άλλες δύο επιμορφωτικές συναντήσεις της επιστημονικής ομάδας με τους εκπαιδευτικούς μέχρι το τέ-

λος του σχολικού έτους, που οδήγησαν μέσα από γόνιμο διάλογο στην ανατροφοδότηση του Προγράμματος με καινούργια στοιχεία.

Στην αρχική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών⁷ ο καθηγητής Μιχάλης Μερακλής αναφέρθηκε στο αντικείμενο, τους σκοπούς και τους στόχους του Προγράμματος. Στη συνέχεια ανέλυσε τη θεωρία της Λαογραφίας, τη μεθοδολογία της, τις αποκλίσεις και τις συγκλίσεις με συγγενείς επιστημονικούς κλάδους, όπως η Κοινωνική Ανθρωπολογία, η Ιστορία και η Φιλολογία, και αναφέρθηκε στις εξελίξεις που σημειώθηκαν στη λαογραφική έρευνα κατά την τελευταία εικοσιπενταετία. Ακολούθησε διάλογος με τους εκπαιδευτικούς και αποφασίστηκε να δοθεί έμφαση στον ιδεολογικό κόσμο του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού, όπως εκφράζεται, κατεξοχήν, με τα κείμενα που περιέχονται τόσο στο διδακτικό υλικό όσο και στα σχετικά σχολικά βιβλία («Η γλώσσα μου», «Ανθολόγιο», «Εμείς και ο Κόσμος»). Παράλληλα ο εκπαιδευτικός μπορεί να συνεργαστεί με το μουσικό και το γυμναστή, -μακάρι και με ειδικό θεατρολόγο, που θα μπορούσε να καταλαμβάνει οργανική θέση στο σχολείο,- τον

6. Βλ. Μερακλής Μ.Γ. - Κακάμπουρα-Τιλή Ρ., *Τεχνικό Δελτίο του Προγράμματος διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα: 1997, σσ. 6-8.

7. Η βιβλιογραφία για την επιμόρφωση, όπως αλλωστε και όλα τα κείμενα, τα βιβλία και οι φεκολε συμπληρωματικού διδακτικού και επιμορφωτικού υλικού, δόθηκαν στους εκπαιδευτικούς πριν αρχίσει η επιμόρφωση. Αναλυτικά η βιβλιογραφία για την επιμόρφωση αποτελείται από τρεις μέρη, που σχετίζονται με τις επιμορφώσεις των επιμορφωτών:

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

- Λουκαίος Δ.Σ., *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1977
- Μερακλής Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 1^{ος}, *Κοινωνική συνδρομή*, Οδυσσεύς, Αθήνα 1984.
- *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 2^{ος}, *Ήθη και έθιμα*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1986.
- «Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων», στα *Λαογραφικά Ζητήματα*, εκδ. Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σσ. 15-25
- «Λαός και λαϊκός πολιτισμός», στα *Λαογραφικά Ζητήματα*, εκδ. Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σσ. 26-32.
- «Η πόλη και η αστική ζωή», στα *Λαογραφικά Ζητήματα*, εκδ. Χ. Μπούρας, Αθήνα 1989, σσ. 59-185.
- *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 3^{ος}, *Λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1992.
- «Θέσεις για τη Λαογραφία», *Διαβάζω* 245, Αθήνα 1990, σσ. 16-22.

Β. ΛΑΪΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ

- Αικατερινίδη Γεωργία Ν., «Αναστασία. Μυθος και πραγματικότητα», ανάτυπο από τα *Σερραϊκά Χρονικά* 11 (1993), σσ. 179-206.
- «Αρσινόηδες»: *Ένα ευετηρικό δράμα στο Μοναστηράκι της Δράμης*, ενημερωτικό φυλλάδιο του Μορφωτικού και Πολιτιστικού Συλλογού Μοναστηρακίου Δράμης.
- *Δράματα Θεσσαλών στην Καλή Βρυσή Δράμης*, έκδοση Κοινωνίας Καλής Βρυσής, Αθήνα 1995.
- «Απαρχές (Λοιπρευτικές και ευετηρίας) στη νεοελληνική εθνομολογία», ανάτυπο από τη *Λαογραφία* 37 (1993-1994), Αθήνα 1985, σσ. 61-80.
- «Ο Μεγας Αλεξάνδρος στη λαϊκή παράδοση», ανάτυπο από τα *Σερραϊκά Χρονικά* 12 (1996), σσ. 5-42.
- Σπυριδάκης Γεωργιος Κ., «Οδηγία προς συλλογήν λαογραφικής υλης».

ανάτυπο από την *Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου* 13 και 14 (1960-1961). Ακαδημία Αθηνών, εν Αθήναις 1962, σσ. 73-147.

Γ. ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

- Φλωράκης Άλεκος, *Λαϊκή τέχνη και αρχιτεκτονική. Θεματα και όψεις της νεοελληνικής χειροτεχνίας*, Σημειώσεις παραδόσεων, Αθήνα 1997.

Δ. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

- Κακάμπουρα-Τιλή Ρεα, «Γλωσσικά και λογοτεχνικά κείμενα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η συμβολή της λαογραφίας στην πληρύτερη αξιοποίηση τους», ανακοίνωση στο συνέδριο με θέμα *Λαϊκή παράδοση και παιδί*, που συνδιοργάνωσε ο Δήμος Ιωλκού της Μαγνησίας με το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών της Θεσσαλίας (11-13 Απριλίου 1997) στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή Παράδοση και Σχολείο*, (επιμείλει Β. Δ. Αναγνωστοπούλου), εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 131-145.
- *Παράδοση και Ηπειρωτική νεολαία*, έκδοση της Πανεπιστημιακής Συνομοσπονδίας Ελλάδος, Αθήνα 1997.
- Μαρκαντώνης Ι., «Λαογραφία παιδαγωγική», λημμα στην *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 5^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990, σσ. 2853-2857.
- Μεγας Γ. Α., «Η Λαογραφία και η συμβολή των διδασκάλων εις το έργο αυτής», ανάτυπο από το βιβλίο του Γ. Ν. Παλαιολογού, *Ο θάνατος των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και η Μαρσάλειος Παιδαγωγική Ακαδημία*, Αθήνα 1939, σσ. 3-19.
- Μερακλής Μ. Γ., «Αναλυτικά προγράμματα, διδακτικά βιβλία και ο λαϊκός πολιτισμός», Πρακτικά Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου με θέμα *Αναλυτικά Προγράμματα και διδακτικά βιβλία στη Γενική Εκπαίδευση Θεωρία και πράξη*, Εκπαιδευτήρια «Ο ΠΛΑΤΩΝ» (16-17 Απριλίου 1994), Αθήνα 1995, σσ. 184-191.
- «Η λειτουργικότητα της λαϊκής παράδοσης σήμερα», Πρακτικά του Όγδου Δημερού Εκπαιδευτικού Προβληματολογίου με θέμα *Ο Λαϊκός Πολιτισμός και το Σχολείο*, Αθήνα 22-23 Μαΐου 1993, Συλλογος Εκπαιδευτικών Λειτουργών Κολλεγίου Αθηνών, Αθήνα 1994, σσ. 17-24
- Μιράσση Μαρία, «Η παρουσία του λαϊκού μας πολιτισμού στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου», *Λαογραφία* 35 (1987-1989), Αθήνα 1990, σσ. 253-281.
- Ντισιάκος Βασίλης Γ., «Ευρωπαϊκή ενοποίηση και λαϊκός πολιτισμός», ανάτυπο από τη *Δωδώνη* 23 (1994), Ιωάννινα 1995, σσ. 101-107.
- Πετροπούλου Δ. Α., «Παιδευτική σημασία και προβλήματα της Λαογραφίας», *Ηπειρωτική Έστια* 13 (1964), σσ. 33-41 και 118-123

εικαστικό, καθώς και με άλλους εκπαιδευτικούς. Ο Μ. Μερακλής επισήμανε ότι εποικοδομητική, για την επίτευξη των στόχων του προγράμματος, είναι η συνεργασία τόσο με αθηναϊκά μουσεία, που έχουν σύγχρονα εκπαιδευτικά προγράμματα λαϊκού πολιτισμού, όπως το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης ή το Μουσείο Λαϊκών Οργάνων, όσο και με περιφερειακά μουσεία, όπως το Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα του Ναυπλίου κ.ά. Ο Μ. Μερακλής επέμεινε πάντως, ότι ο νεωτερισμός του προγράμματος συνίσταται, κατά βάση, σε δραστηριότητα που θα αναπτύσσεται μέσα στην τάξη, με τον κατάλληλο σχολιασμό κειμένων, όχι κατ'ανάγκη λογοτεχνικών, αλλά και φαινομένων ή θεμάτων, εξ αφορμής π.χ. χρονικών στιγμών, γιορτών κ.λπ.

Ο λαογράφος-ερευνητής του Κέντρου Ερεύνης της Ακαδημίας Αθηνών Γεώργιος Αικατερινίδης ανέλυσε τα διαβατήρια και ευετηρικά έθιμα του Ελληνικού Παραδοσιακού Πολιτισμού, θέμα το οποίο παρουσιάστηκε τελικά στους μαθητές σύμφωνα με τον ημερολογιακό κύκλο. Στην παρουσίαση του αντικειμένου του χρησιμοποιήθηκε πλούσιο εποπτικό υλικό, το οποίο ο ίδιος είχε παραγάγει ή επιμεληθεί, όπως διαφάνειες και ταινίες με λαϊκά δρώμενα από όλο τον ελληνικό χώρο.

Ο εθνομολόγος-λαογράφος Αλέκος Φλωρακής, αφού πρώτα αναφέρθηκε στους σπουδαιότερους μελετητές της λαϊκής τέχνης, προέβη σε ανάλυση του αντικειμένου της νεοελληνικής χειροτεχνίας, των χρονικών και γεωγραφικών της ορίων, στην περίοδο της ακμής της (1730-1830) και της παρακμής· επίσης στα βασικά χαρακτηριστικά της λαϊκής τέχνης, στην κοινωνικοοικονομική διάσταση (οικιακή-επαγγελματική-εργαστηριακή χειροτεχνία, τεχνίτες, συντεχνίες, διαθεση προϊόντων), στην τεχνολογική διάσταση (πρώτες

ύλες, πηγές ενέργειας, εργαστήρια, εργαλεία και τεχνικές) και στην πολιτιστική διάσταση (θέματα και σύμβολα, όπως θρησκευτικά, φυσικά, υπερφυσικά, μαγικά, με φυλακτικο-αποτροπιαστικό χαρακτήρα κ.λπ.). Στη συνέχεια παρουσιάσε τους σπουδαιότερους τομείς της λαϊκής τέχνης, προβάλλοντας μεγάλη ποικιλία από διαφάνειες. Παρουσιάστηκαν συνοπτικά οι παρακάτω τομείς της λαϊκής τέχνης: αρχιτεκτονική, λαϊκή ζωγραφική, λιθογλυπτική, ξυλογλυπτική (κα: ξυλοτεχνία, ναυπηγική), κεραμική, αγγειοπλαστική, μεταλλοτεχνία (σιδηρουργία, χαλκοτεχνία, ορειχαλκούργια, μολυβδοκασιτεροουργία, λευκοσιδηρουργία κ.λπ.), αργυροχοΐα, υφαντική (και νηματουργία, ταπητουργία, σταμπωτά υφάσματα), κεντητική, πλεκτική, ψαθόπλεκτική, καλαθοπλεκτική.

Η Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη αναφέρθηκε αρχικά στη συμβολή των εκπαιδευτικών στη συλλογή και καταγραφή λαογραφικού υλικού και στην παιδαγωγική προσέγγιση του Ελληνικού Λαϊκού Πολιτισμού. Έκανε μια σύντομη παρουσίαση της βιβλιογραφίας για την επιμόρφωση και στη συνέχεια εστίασε το ενδιαφέρον της στο διδασκτικό υλικό (κειμένα, βιβλία, διαφάνειες, ταινίες)· το οποίο επιμελήθηκε σε συνεργασία με τον καθηγητή Μιχάλη Μερακλή. Δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην αξιοποίηση του διδασκτικού υλικού στην εκπαιδευτική πράξη και ανταλλάχθηκαν ιδέες με τους εκπαιδευτικούς. Εξαλλου έγινε εκτενής αναφορά στον τρόπο παρουσίασης του λαϊκού πολιτισμού, για την οποία γίνεται λόγος και στο Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων, που εκπόνησε για την αποτελεσματικότερη λειτουργία του Προγράμματος. Επιλέχθηκε ο ενδιάμεσος τύπος Αναλυτικού Προγράμματος με τη μορφή Curriculum, ο οποίος περιλαμβάνει τα τέσσερα δομικά στοιχεία του Curriculum (στοιχείους, περιεχόμε-

να, μεθοδολογικές υποδείξεις και τρόπους αξιολόγησης), σε μια μορφή ανοικτή που απλώς διαγράφει τα πλαίσια, μέσα στα οποία θα αναπτυχθεί ο εκπαιδευτικός. Προσδιορίζεται το αντικείμενο του κάθε μαθήματος, η βιβλιογραφία και το εποπτικό υλικό, γίνονται προτάσεις διδακτικής μεθοδολογίας και αξιολόγησης των μαθητών όπου ενδείκνυται, αλλά όχι με δεσμευτικό τρόπο, αφήνοντας μεγάλα περιθώρια ελευθερίας στον εκπαιδευτικό, ώστε να μπορεί να παραμβεί και ανατροφοδοτήσει το Πρόγραμμα με τη δική του εμπειρία⁹.

Στη συνέχεια αναφερθήκαμε στη διδασκτική μεθοδολογία του Προγράμματος, προτείνοντας το συνδυασμό και την εναλλαγή του δασκαλοκεντρικού μονόλογου (αφηγηματικού, περιγραφικού, επιδεικτικού, επεξηγηματικού) με μικτές μορφές διδασκαλίας που στηρίζονται στη διδακτική μορφή της ερωταπόκρισης, της μαιευτικής τεχνικής και της παρωθητικής διδασκαλίας. Το μάθημα μπορεί να ξεκινάει π.χ. μ' ένα δεκάλεπτο μονόλογο του δασκάλου, που θα εισάγει τους μαθητές στο αντικείμενο της ημέρας, και να συνεχίζεται με διάλογο και ερωταποκρίσεις που σχετίζονται με την κατα-

νόηση του μαθήματος, στην περίπτωση που το θέμα είναι άγνωστο στους μαθητές· αν το θέμα του μαθήματος είναι σ' αυτούς γνωστό από την κοινωνική εμπειρία, τότε είναι προτιμότερες οι διαλογικές μορφές της μαθητοκεντρικής διδασκαλίας με σκοπό την ανύψωση πιθανών γνώσεων και εμπειριών των μαθητών και την ενεργητικότερη εμπλοκή τους στη μαθησιακή διαδικασία. Τέλος, ο εκπαιδευτικός μπορεί να εφαρμόσει ομαδοσυνεργατική διδασκαλία στη φάση των ασκήσεων ή στην ανάληψη εργασιών από συνεργαζόμενες ομάδες των δύο μαθητών, την οποία, άλλωστε, οι εκπαιδευτικοί Π. Σπανός και Θ. Κατσικάρης δήλωσαν ότι ήδη πραγματοποιούν σ' όλα τα μαθήματα¹⁰.

Γενικά, η επιμόρφωση στις παιδαγωγικές προσεγγίσεις έγινε με αναφορά στο περιεχόμενο του μαθήματος. Με τη λήξη του επιμορφωτικού σεμιναρίου, οι εκπαιδευτικοί συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο αναφορικά με τη συμβολή της επιμόρφωσης στην προετοιμασία τους για την εφαρμογή του Προγράμματος. Στην αξιολόγηση της επιμόρφωσης, οι εκπαιδευτικοί έκριναν ότι αυτή έλαβε χώρα σε κατάλληλο χώρο (αίθουσα του Π.Τ.Δ.Ε.) και τα μέσα που

8. Το διδασκτικό υλικό αποτελείται από:

1. ΚΕΙΜΕΝΑ
1. Αναγνωστόπουλος Β., *Λαϊκά τραγούδια και παιχνίδια για παιδιά*. Ανθολογία, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 1991.
2. Αυδίκος Ευάγγελος Γρ., *Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996
3. Ζαχαρίου Μαρμαλίκου Ε., *Οι ψαράδες στη Σύμη. Οικονομική - κοινωνική - πολιτισμική όψη*, διδακτορική διατριβή, Ρόδος 1986.
4. «Ένας Συμιακός ψαράς αυτοβιογραφείται», ανάτυπο από το *Δωδεκανησιακό Αρχείο*, τόμ. 7^{ος}, Αθήνα 1996, σσ. 107-146.
5. Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Οι δώδεκα μήνες. Τα λαογραφικά*, εκδ. Μάλλινας-Παιδεία, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1982.
6. «Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό», στα *Λαογραφικά μελετήματα*, τόμ. 1^{ος}, Εταιρεία Ελληνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989, σσ. 41-55.
7. Λουκάτος Δ.Σ., *Τα Καλοκαιρινά*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1982.
8. *Τα Φθινοπωρινά*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1982.
9. *Χριστουγεννιάτικα και των γιορτών*, Β έκδοση, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1984.
10. *Πασχαλινό και της Άνοιξης*, Β' έκδοση (αναθεωρημένη), εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1988.
11. Μέγας Γ.Α., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1988, (=Ελληνικοί εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας, Αθήνα 1956').
12. Μερακλής Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 1^{ος}, *Κοινωνική συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1984.

13. *Παροιμίες Ελληνικές και των άλλων Βαλκανικών λαών* (Συγκριτική εξέταση), εκδ. Παπακή, Αθήνα 1985.
14. *Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός*. Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο «Προ», Αθήνα 1987.
15. *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 2^{ος}, *Ήθη και Έθιμα*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1986
16. *Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. 3^{ος}, *Λαϊκή Τέχνη*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1992.
17. Πουκνερ Β., *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια* (Συγκριτική μελέτη), εκδ. Παπακή, Αθήνα 1989.
18. Σειρά τευχών η βιβλίων για παιδιά με θέματα από το νεοελληνικό λαϊκό πολιτισμό, που εκδίδουν οι Φίλοι του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης. Κείμενα των: Ευριδίκης Αντιούτσου-Ρετούλα, Ευγενίας Δάφνης και Νίκης Δάφνης, Αθήνα 1993: *Ο πρίγκιπας, η γοργόνα, το πιάτο και η παρέα τους* (για μια πρώτη γνωριμία με την κεραμική).
19. *Η Γέννηση του Χριστού και τα έθιμα του λαού μας*.
20. *Πως γίνεται ένα σταμπωτό υφαντό*.
21. *Όνειρο και χρωματισμό που πετούν ψηλά* (= έθιμο του χριστουγεννιάτικου).
22. *Περδικές και Πουλιά* (από τα πασχαλινά έθιμα του λαού μας).
23. *Κρητικές δεσίες*.
24. *Σκαλίζοντας έναν Τηριακό φεγγίτη*.
25. *Βλασταρι από τη Ρίζα Ιεσοιά*.
26. *Κάθε κούκλα και μορφή, ένα φίλο παιδικό*.
27. *Βογία - βογία των βογιών*.
28. *Ένα βοτσαλο στη λίμνη* (για μια πρώτη γνωριμία με το βοτσαλωτό δαπέδο).

29. *Τις μασκές ως φορέσουμε κι ελάτε να χορεύουμε* (έθιμα μεταμφιεσμένων στην Ελλάδα).
30. *Μαϊσπορες των χρωμάτων* (για μια πρώτη γνωριμία με τη λαϊκή ζωγραφική).
31. *Κεντηματο - γλεντήματα* (για μια πρώτη γνωριμία με την ελληνική κεντητική).
32. Σειρά εκπαιδευτικού υλικού, που εξέδωσε το ΥΠΠΟ με το Μ.Ε.Α.Τ., κείμενα - επιμείλια εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνης, Νίκης Δάφνης και Βασιλικής Πολυζώη, Αθήνα 1997 *Σφουγγαρία. Το χρυσόφαι του βυθού*.
33. *Ο Σφου και τα σφουγγάρια* (κείμενο Ευγενίας Δάφνης και επιμείλιο εντύπου η παραπάνω ομάδα).
34. *Ένα εργαλείο που το λέγαν... εργαλείο* (κείμενο - επιμείλιο εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνης, Νίκης Δάφνης και Βασιλικής Πολυζώη).
35. *Η Κλωθω στον εργαλειό*. (κείμενο Χρυσός Λεμπέσης, επιμείλιο εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνης, Νίκης Δάφνης και Βασιλικής Πολυζώη).
36. *Κυρίες... κύριοι και παιδιά. Καληπέρα σας περα για περα. Η παρασταση αρχίζει!* (κείμενο - επιμείλιο εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνης, Νίκης Δάφνης και Βασιλικής Πολυζώη).
37. *Το θέατρο Σκιάων* (κείμενο - επιμείλιο εντύπου Μαρίας Αυγούλη, Ευγενίας Δάφνης, Νίκης Δάφνης και Βασιλικής Πολυζώη).
38. Σταμέλος Δ., *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1993.
39. Φλωρακής Αλέκος, *Λαϊκή τέχνη και αρχιτεκτονική. Θέματα και όψεις της νεοελληνικής χειροτεχνίας. Σημειώσεις παραδόσεων*, Αθήνα 1997.
40. Φωτιστική αναπαγωγή δύο εκδοτικών χρόνων του μηνιαίου παιδαγωγικού - λαογραφικού περιοδικού *Το γαλοουσκί*, που εκδίδει το Εκπαιδευτικό Τμήμα του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης.

2. ΒΙΝΤΕΟΤΑΙΝΙΕΣ

Οκτώ βιντεοταινίες, παραγωγές των ΕΤ. 1 και ΕΤ. 2, από τις σειρές «Λαϊκά δρώμενα», «Ελληνική μουσική παράδοση» και «Παιδικό πρόγραμμα».

Οι ταινίες είναι:

Από τη σειρά με τίτλο «Λαϊκά δρώμενα»:

1. Αναστενάρια (Άγια Ελένη Σερρών).
2. Γέρος και Κορέλα (Σκύρος).
3. Τα καρναβάλια του Σοχού (Σοχός Θεσσαλονίκης).
4. Οι Αρπάδες του Παγγαίου.

Από τη σειρά με τίτλο «Ελληνική μουσική παράδοση»:

1. Ηπειρος (2 μέρη).
 2. Κρήτη (1 μέρος).
 3. Μικρά Ασία (1 μέρος).
- Απο τη σειρά του Παιδικού προγράμματος 2 ημερές ταινίες με παραστάσεις Κορογκιάδη
- ### 3. ΔΙΑΦΑΝΕΙΕΣ (SLIDES)
- Το διδασκτικό υλικό συμπληρώνεται από διαφάνειες με θέμα: α) από τη λαϊκή τέχνη και τη λαϊκή λαογραφία τις οποίες προσέφεραν σφίκοι έρως για μεν τη λαϊκή λαογραφία ο Γεώργιος Αικατερινίδης, δρ λαογραφίας ερευνητής Α του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, για δε τη λαϊκή τέχνη ο Αλέκος Φλωρακής, εθνομολόγος - λαογράφος. Ειδικότερα αναφερόμαστε ότι οι 110 διαφάνειες αφορούν τομείς της λαϊκής τέχνης (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, λιθογλυπτική, ξυλογλυπτική, κεραμική, μεταλλοτεχνία, αργυροχοΐα, υφαντική, κεντητική, πλεκτική, καλαθοπλεκτική) και έθιμα της λαϊκής λατρείας.
9. Αντιστοίχο Αναλυτικά Προγράμματα με τη μορφή curriculum έχουν συνταχθεί για διάφορα μαθήματα και τυπους σχολείων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Για το ζήτημα αυτό, βλ. Westphalen K., *Αναμόρφωση των Αναλυτικών Προγραμμάτων*, μτφρ. Ι. Πυργιωτάκης, εκδ. Κυριακίδης Θεσσαλονίκη 1982. Βρεττός Ιωάννης, *Σχεδιασμός και αξιολόγηση Αναλυτικού Προγράμματος Ιστορίας*, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1987. Βρεττός Γιάννης - Καψάλης Αχάλλας, *Αναλυτικό Πρόγραμμα. Σχεδιασμός - αξιολόγηση - αναμόρφωση*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997. Παπας Αθανάσιος, *Η αντιπαιδαγωγικότητα της παιδαγωγικής*, εκδ. Δελφοί, Αθήνα 1999, σσ. 214-255.
 10. Γενικότερα αφήνονται στον εκπαιδευτικό μεγάλα περιθώρια ελευθερίας όσον αφορά τις διδακτικές μεθόδους, αφενός επειδή πιστεύουμε στην ενεργητική συμμετοχή του στην τελική διαμόρφωση της διδασκαλίας, αφετέρου επειδή το Πρόγραμμα αυτό εφαρμόζεται για πρώτη φορά και είναι σε πειραματική φάση. Η ελληνική και ξένη βιβλιογραφία για τη διδακτική μεθοδολογία και τις θεωρίες μάθησης είναι πολύ μεγάλη. Βλ. ενδεικτικά: Παπας Α., *Μαθητοκεντρική διδασκαλία*, τ. Β, βιβλίο για Όλους Αθήνα 1987, Τριλιανός Α., *Προσέγγιση στη μεθοδό διδασκαλίας με ομάδες μαθητών*, Αθήνα 1989. Πηγάκη Π., *Προετοιμασία. Σχεδιασμός και Αξιολόγηση της Διδασκαλίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1992. Δερβίσης Ε., *Σύγχρονη Γενική Διδακτική*, Θεσσαλονίκη 1993. Κολιάδης Ε., *Θεωρίες Μάθησης. Εκπαιδευτική Πράξη*, τόμ. Α'-Γ', Αθήνα: 1995-1997. Μαισαγογυρας Η.Γ., *Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1995. *Η σχολική τάξη. Χώρος - Ομάδα - Πειθαρχία - Μέθοδος*, Αθήνα 1998, σσ. 383-427.

χρησιμοποιήθηκαν (επιμορφωτικό, διδακτικό υλικό: κείμενα, προβολή διαφανειών και βιντεοταινιών) ήταν απόλυτα ικανοποιητικά. Η επιμόρφωση έγινε με μεθόδους που απαιτούσαν την ενεργητική συμμετοχή τους και η ομάδα των επιμορφωτών συμπεριλάμβανε ποικίλες ειδικότητες, που όλες είχαν συνάφεια με το Πρόγραμμα. Επίσης οι εκπαιδευτικοί έκριναν ότι η επιμόρφωση, τόσο όσον αφορά το περιεχόμενο του μαθήματος όσο και τις παιδαγωγικές προσεγγίσεις, ήταν επίσης ιδιαίτερα ικανοποιητική, όπως άλλωστε και το διδακτικό-υποστηρικτικό υλικό, το οποίο δόθηκε στην αρχή του κύκλου και, όπως γράφει ένας από τους εκπαιδευτικούς, (τα ερωτηματολόγια ήταν ανώνυμα), «ήταν πλουσιότατο και πολύ σπάνια δίνεται τέτοιο». Γενικά όλοι οι εκπαιδευτικοί υποστήριξαν ότι η επιμόρφωση επέδρασε θετικά στην αυτοπεποίθησή τους σχετικά με την υλοποίηση του Προγράμματος, η διάρκειά της όμως (20 ώρες) ήταν περιορισμένη. Για το λόγο αυτό, η επιστημονική ομάδα, στην Έκθεση Αξιολόγησης της Επιμόρφωσης, πρότεινε την αύξηση των ωρών της επιμόρφωσης σε 40 ώρες, για την καλύτερη ανάλυση του διδακτικού υλικού και για πιο ολοκληρωμένη ανταλλαγή απόψεων και προτάσεων όλων των εμπλεκόμενων.

Για την αξιολόγηση του Προγράμματος ζητήθηκε από τους εκπαιδευτικούς να συμπληρώνουν ημερήσιο και εβδομαδιαίο ημερολόγιο αξιολόγησης του Προγράμματος. Από τη Μονάδα Υποστήριξης των ΣΕΠΠΕ συμμετείχαν, καταθέτοντας γόνιμο προβληματισμό, οι Ελισάβετ Καμπόνη και Άνα Φτερινιάτη. Η τελευταία ενημέρωσε τους εκπαιδευτικούς για τον τρόπο αξιολόγησης του Προγράμματος από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Η επιστημονική ομάδα είχε προτείνει να γίνονται τα μαθήματα μία ώρα την εβδομάδα, προκειμένου να μην επιβαρυνθεί το Ωρολόγιο Πρόγραμμα των σχολείων. Οι εκπαιδευτικοί όμως έδειξαν ενδιαφέρον για τη διδασκαλία του Λαϊκού Πολιτισμού και αντιπρότειναν να διπλασιάσουν τις ώρες διδασκαλίας του μαθήματος, πρόταση που, φυσικά, έγινε αποδεκτή και από την επιστημονική ομάδα. Έτσι στα τρία Δημοτικά σχολεία το μάθημα του «Λαϊκού Πολιτισμού» διδάχθηκε στην ώρα των μαθημάτων «Σχολική Ζωή-Πολιτισμός» και «Αισθητική Αγωγή». Το Γυμνάσιο Ιωλκού δε μπόρεσε να εντάξει το μάθημα στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα και πρόσθεσε μια όγδοη ώρα στο τέλος των μαθημάτων τη Δευτέρα, οπότε, για να μη κουραστούν οι μαθητές με δυο πρόσθετες ώρες στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα και για να αποφευχθεί η πιθανότητα αρνητικής τους στάσης απέναντι στο μάθημα, περιοριστήκαμε, ύστερα και από εισήγηση της υπεύθυνης καθηγήτριας κας Αλεξάνδρας Μποφιλίου, σε μία ώρα διδασκαλίας την εβδομάδα.

Έτσι, στο 3^ο Δ.Σ. Ταύρου έγιναν 29 ώρες διδασκαλίας σε 26 μαθητές της Ε.1. τάξης στο 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας το Πρό-

γραμμα εφαρμόστηκε στην ΣΤ.1. τάξη, που αποτελείται από 22 μαθητές, οι οποίοι ασχολήθηκαν 24 ώρες με το Λαϊκό Πολιτισμό· η ΣΤ.2. τάξη του 6^{ου} Δ.Σ. Καλλιθέας, που αποτελείται από 22 μαθητές, το αντικείμενο διδάχθηκε 27 ώρες και στο Γυμνάσιο Ιωλκού οι 24 μαθητές της Α.1. τάξης ασχολήθηκαν 13 ώρες με το Λαϊκό Πολιτισμό. Γενικά η εφαρμογή του Προγράμματος, όπως άλλωστε και όλων των πειραματικών προγραμμάτων στην εκπαίδευση του έτους 1997-1998, καθυστέρησε για διάφορους λόγους, για τους οποίους πάντως δεν ευθυνόταν η επιστημονική ομάδα. Η εισαγωγική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών πραγματοποιήθηκε στις 7-8/2/1998. Ακολούθησαν άλλες δύο επιμορφωτικές συναντήσεις της επιστημονικής ομάδας με τους εκπαιδευτικούς, στις 15/3/1998 και στις 17/6/1998, ενώ ενδιάμεσα υπήρχε άμεση επικοινωνία και γόνιμος διάλογος για κάθε ζήτημα που τους απασχολούσε. Το Πρόγραμμα εφαρμόστηκε στα σχολεία τη χρονική περίοδο από 9/2/1998 έως 15/6/1998.

Για την υλοποίηση του Προγράμματος, τα σχολεία εφοδιάστηκαν με κατάλληλα εξοπλισμό (ηλεκρόραση, video, projector). Υπεύθυνοι για την αγορά του εξοπλισμού ήταν οι διευθυντές των σχολικών μονάδων (Αγνή Μαρκαντωνάτου: 3^ο Δ.Σ. Ταύρου, Πέτρος Σπανός: 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας, Μαρία Φέγγαρη: 6^ο Δ.Σ. Καλλιθέας και Δημήτρης Βαρελογιάννης: Γυμνάσιο Ιωλκού), οι οποίοι βρίσκονταν σε άμεση συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς για την καλή λειτουργία του Προγράμματος.

Η θεματολογία των μαθημάτων είχε προταθεί από την επιστημονική ομάδα κατά τη διάρκεια της επιμόρφωσης και διαμορφώθηκε τελικά με τη συνεργασία των εκπαιδευτικών. Αρχικά οι εκπαιδευτικοί παρουσίασαν το αντικείμενο, το σκοπό και τους στόχους του καινούργιου μαθήματος στους μαθητές. Στο 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας και στο 6^ο Δ.Σ. Καλλιθέας οι εκπαιδευτικοί Π. Σπανός και Θ. Κατοκάρης ζήτησαν από τους μαθητές να δώσουν ένα γραπτό ορισμό των εννοιών «λαϊκός πολιτισμός» και «λαογραφία», προκειμένου να γνωρίσουν τις ενδεχόμενες παραστάσεις τους για το αντικείμενο. Συμφωνήθηκε δε με τους μαθητές, στο τέλος της σχολικής χρονιάς, με τη λήξη της διδασκαλίας του μαθήματος, να διατυπωθούν ξανά οι απόψεις τους και να γίνουν συγκριτικές παρατηρήσεις με τις αρχικές καταγραφές.

Η «διάχυση» του Προγράμματος στους γονείς, αλλά και στους άλλους εκπαιδευτικούς των σχολείων, άρχισε από το πρώτο μάθημα. Σ' όλα τα σχολεία οι εκπαιδευτικοί μοίρασαν στους μαθητές ένα ερωτηματολόγιο, το *Λαογραφικό δελτίο*, που περιλαμβάνεται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων. Οι εκπαιδευτικοί πρότειναν στους μαθητές να συμπληρώσουν το *Λαογραφικό δελτίο* στο σπίτι με τη βοήθεια των γονιών τους. Ένα μέρος των ερωτήσεων αφο-

ρούσε την ιδιαίτερη καταγωγή των μαθητών από τον πατέρα και τη μητέρα τους και το βαθμό της ιδιαίτερης επαφής που είχαν μ' αυτούς. Μ' αυτό τον τρόπο ενεπλάκη και η οικογένεια στο θέμα του μαθήματος, που είναι η γνωριμία των μαθητών με την ελληνική και παράδοση, σε εθνικό και τοπικό επίπεδο. Το *Λαογραφικό δελτίο* αποτελεί και βοηθητικό μέσο για τον εκπαιδευτικό, εφόσον μέσα απ' αυτό γνωρίζει τους μαθητές του και με βάση την πολιτισμική τους συνάφεια, γεγονός που μπορεί να το αξιοποιήσει στη σύσταση των ομάδων εργασίας.

Μετά το εισαγωγικό δίωρο μάθημα για το Λαϊκό Πολιτισμό η θεματολογία των μαθημάτων για το χρονικό διάστημα από 9/2/1998 έως 10/4/1998 διαμορφώθηκε ως εξής:

1. Λαογραφικό Φεβρουαρίου με έμφαση στα έθιμα της Αποκριάς
2. Δημοτικό τραγούδι
3. Εισαγωγή στη λαϊκή τέχνη
4. Λαογραφική εξέταση Μαρτίου
5. Θέατρο σκιών - Καραγκιόζης
6. Ελληνική μουσική παράδοση (Ήπειρος)
7. Εθνική ζωή και παράδοση: Η 25^η Μαρτίου
8. Λαογραφική εξέταση Απριλίου
9. Η περίοδος πριν από το Πάσχα: Η «κυρά Σαρακοστή»
10. Το Πάσχα και τα έθιμά του

Στο 6^ο Δ.Σ. Καλλιθέας ο Θ. Κατοκάρης ενημέρωσε την καθηγήτρια της Μουσικής Σοφία Γιολδάση, η οποία δέχτηκε ευχαρίστως να συμμετάσχει στο Πρόγραμμα, αφιερώνοντας μαθήματα για το δημοτικό τραγούδι. Όσον αφορά τη διδακτική μέθοδο, διατήρησε τη σύσταση των ομάδων, ενώ στο 17^ο Δ.Σ. η τάξη χωρίστηκε σε τέσσερις ομάδες, στις οποίες κάθε ομάδα επέλεξε το συντονιστή της. Σε ορισμένα μαθήματα δημιουργήθηκαν και υποομάδες ή νέες ομαδοποιήσεις, με βάση κριτήρια που καθορίζονταν κάθε φορά από τις ανάγκες του μαθήματος (π.χ. ομαδοποίηση με βάση την καταγωγή για αναζήτηση λαογραφικού υλικού). Οι μαθητές προμηθεύθηκαν ντισοίε με διαφορετικά χρώματα και έδωσαν σ' αυτά ονομασίες, ύστερα από συζήτηση στην κάθε ομάδα.

Τα μαθήματα έγιναν στις αίθουσες των τάξεων, εκτός από το 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας, στο οποίο το μάθημα διεξήχθη στο χώρο της σχολικής βιβλιοθήκης. Εκεί εκτέθηκαν σε ειδικά πλαίσια οι σχετικές με το μάθημα μαθητικές δραστηριότητες, οι οποίες διαμόρφωσαν τη *Λαογραφική βιβλιοθήκη* του σχολείου. Ανάλογα κινήθηκαν και οι άλλοι εκπαιδευτικοί, με κάποιες παραλλαγές, οι οποίες αξιολογήθηκαν θετικά, γιατί μέσα από τις ομόκεντρες, αλλά και ελαφρά απο-

κλίνουσες πραγματοποιήσεις εξασφαλίστηκε μια ποικιλία, χρήσιμη για την αρτιότερη διαμόρφωση του διδακτικού υλικού.

Σύμφωνα με τα *Ημερολόγια*, τα *Εβδομαδιαία* και τα *Τριμηνιαία Δελτία Παρακολούθησης της Φυσικής Προόδου του Προγράμματος* που συμπλήρωναν οι εκπαιδευτικοί, φάνηκε ότι η ανταπόκριση των μαθητών στα πρώτα μαθήματα ήταν από θετική έως ενθουσιώδης.

Τα θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν σε γενικές γραμμές οι μαθητές το δεύτερο τρίμηνο, από 27/4/1998 έως 15/6/1998, ήταν:

1. Τα λαογραφικά του Μαΐου
2. Λαϊκή Λογοτεχνία (αίνιγμα - παροιμία)
3. Η γιορτή Κωνσταντίνου και Ελένης και το δρώμενο των Αναστεναριών
4. Ο Καραγκιόζης
5. Ελληνική μουσική παράδοση (Κρήτη - Μ. Ασία)
6. Επαγγελματικές δραστηριότητες του νησιωτικού χώρου (Σφουγγάρι)
7. Λαϊκή τέχνη
8. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και η Άλωση της Πόλης
9. Λαογραφική εξέταση Ιουνίου
10. Λαογραφική εξέταση Ιουλίου
11. Λαογραφική εξέταση Αυγούστου

Κάθε σχολείο έδωσε έμφαση σε ορισμένα θέματα, τα οποία επιλέχθηκαν σε συνεργασία με την επιστημονική ομάδα. Στο Γυμνάσιο Ιωλκού η φιλόλογος Αλεξάνδρα Μποφιλίου συνέδεσε το μάθημα της Λαϊκής τέχνης με την τοπική παράδοση. Ασχολήθηκε περισσότερο με τη λαϊκή ζωγραφική και με το γνωστό λαϊκό ζωγάφο Θεόφιλο, που εζησε πολλά χρόνια στο Βόλο, ολοκληρώνοντας το μάθημά της με επίσκεψη των μαθητών στο μουσείο του Θεόφιλου στην Ανακασιά. Η διδασκαλία της Λαϊκού Πολιτισμού πρέπει πράγματι να συνδέεται και με την τοπική παράδοση κάθε περιοχής. Ακόμα πληρέστερη θα είναι η άποψη των μαθητών για τον τοπικό πολιτισμό και την ιστορία, όταν γίνεται μια ισόρροπη προσέγγισή του τόσο από την πλευρά της Τοπικής Λαογραφίας όσο και από την πλευρά της Τοπικής Ιστορίας¹¹. Είναι εξίσου σημαντικό για την πολιτισμική αυτοσυνειδησία των μαθητών να γνωρίζουν και πώς η επίσημη ιστορία άφησε τα χνάρια της π.χ. στα «μνημεία του τόπου τους», αλλά και πώς η καθημερινή και εθιμική ζωή των προγόνων τους παραμένει λειτουργική σε αρκετά σημεία ή λανθάνει σε νοοτροπίες και συμπεριφορές των σύγχρονων ανθρώπων.

Στο 3^ο Δ.Σ. Ταύρου, ο εκπαιδευτικός Κωνσταντίνος Μαλαφάντης (ήδη Λέκτορας της «Παιδαγωγικής της Λογο-

11. Για τη σημασία τη γνώσης της Τοπικής Ιστορίας και τη σύνδεσής της με τη Γενική Ιστορία και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, βλ. Λεονταίνης Γ.Ν.,

Διδακτική της Ιστορίας. Γενική-τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση, Αθήνα: 1996.

τεχνίας» στο Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών) ασχολήθηκε με ευρύτερη κλίμακα θεμάτων, εφόσον διδάξε και τις περισσότερες ώρες σε σχέση με τα υπόλοιπα σχολεία. Θέλουμε να επισημάνουμε την πολυπλευρη αξιοποίηση του διδακτικού υλικού, από τον Κ. Μαλαφάντη ώστε να αναδειχθούν διάφορες όψεις του λαϊκού πολιτισμού. Για παράδειγμα, στο μάθημα της 29/4/1998 οι μαθητές παρακολούθησαν βιντεοταινία με παράσταση Καραγκιόζη («Ο Καραγκιόζης και τα αινίγματα» και «Ο Καραγκιόζης και ο Κυκλωπας») και στη συνέχεια ακολούθησε συζήτηση, τόσο πάνω στους ήρωες - χαρακτήρες του Καραγκιόζη όσο και πάνω στο αίνιγμα ως είδους της προφορικής λαϊκής παράδοσης, όπου δόθηκαν και παραδείγματα από το υλικό που συγκεντρώσε ο Β.Δ. Αναγνωστόπουλος¹². Στο επόμενο μάθημα συνεχίστηκε η πραγμάτευση του αινιγμάτος και της παροιμίας και έγινε συζήτηση πάνω σε υλικό που κατέγραψαν οι μαθητές από το χώρο της οικογένειάς τους. Επίσης, στο μάθημα της 21^{ης} Μαΐου, ο δάσκαλος συνέδεσε το μάθημα της Ιστορίας της Ε' Δημοτικού για τον Κων/νο Παλαιολόγο και την Άλωση της Πόλης με το σχετικό δημοτικό τραγούδι και με το θρύλο για το μαρμαρωμένο βασιλιά, χρησιμοποιώντας υλικό από τις Εκλογές και τις Παραδόσεις του Νικολάου Πολίτη. Τα τελευταία μαθήματα αφιέρωσε στα λαογραφικά στοιχεία των καλοκαιρινών μηνών (Ιουνίου, Ιουλίου και Αυγούστου), αφήνοντας στους μαθητές του μια ολοκληρωμένη εικόνα για το χρόνο και το περιεχόμενό του στην παραδοσιακή κοινωνία.

Στο 17^ο Δ.Σ. Καλλιθέας «Έλλη Αλεξίου», ο εκπαιδευτικός Πέτρος Σπανός ασχολήθηκε με την Πρωτομαγιά και τα λαογραφικά στοιχεία του Μάη, τις παροιμίες, τα Αναστενάρια, τα σφουγγάρια. ενώ οι μαθητές της τάξης του, που παρακολουθούν το Πρόγραμμα, συμμετείχαν σε πολιτιστική εκδήλωση του σχολείου, παρουσιάζοντας σχετικές εργασίες και δραστηριότητες με το λαϊκό πολιτισμό.

Στο 6^ο Δ.Σ. Καλλιθέας, ο εκπαιδευτικός Αθανάσιος Κατακάρης ασχολήθηκε με τα λαογραφικά του Μαΐου, τις παροιμίες, τα Αναστενάρια, τη λαϊκή αρχιτεκτονική, ενώ έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο θέατρο σκιών, διοργανώντας με τους μαθητές του θεατρική παράσταση Καραγκιόζη με θέμα τον «Καραγκιόζη γραμματικό». Την παράσταση παρουσίασαν με μεγάλη επιτυχία σε κοινό 200 ατόμων στο τέλος της σχολικής χρονιάς.

Η επιστημονική ομάδα¹³ παρακολούθησε την εφαρμογή του Προγράμματος στα παραπάνω σχολεία και συζήτησε με τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές για τα θετι-

κά και αρνητικά στοιχεία του. Οι βασικές διαπιστώσεις της είναι:

1. Οι μαθητές ανταποκρίθηκαν θετικά στο μάθημα του λαϊκού πολιτισμού και ιδιαίτερα στα μαθήματα εκείνα που συνοδεύονταν από οπτικοακουστικό υλικό (slides, ταινίες) και δραστηριότητες (συλλογή λαογραφικού υλικού, ετοιμασία θεατρικής παράστασης Καραγκιόζη, πολιτιστικές εκδηλώσεις).
2. Όσον αφορά το γνωστικό στόχο, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αυτός επιτεύχθηκε, μέσα βέβαια στα περιορισμένα χρονικά πλαίσια διεξαγωγής του Προγράμματος. Οι μαθητές γνώρισαν όψεις του λαϊκού πολιτισμού, για τις οποίες είχαν οπωσδήποτε συγκεχυμένη άποψη.
3. Όσον αφορά τους στόχους με τη μορφή δεξιοτήτων και μορφών συμπεριφοράς ενισχύθηκε η συλλογικότητα και η συνεργασία ανάμεσα στους μαθητές, αφού η βασική μέθοδος διδασκαλίας που ακολουθήθηκε ήταν η μαθητοκεντρική-ομαδοσυνεργατική. Οι παιδαγωγικές σχέσεις μεταξύ διδασκόντων και μαθητών βελτιώθηκαν, αφού η διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού άνοιξε και άλλους διάλους επικοινωνίας έξω από την πίεση του συγκεκριμένου σχολικού προγράμματος. Όλοι οι εκπαιδευτικοί το επισημαίνουν αυτό και όλοι προτείνουν την ένταξη του μαθήματος του λαϊκού πολιτισμού σε μόνιμη βάση στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα του Δημοτικού κυρίως σχολείου. Στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, έτσι όπως εφαρμόστηκε ως όγδοη ώρα διδασκαλίας, διάρκειας 35 λεπτών, η διδασκαλία του Λαϊκού Πολιτισμού ήταν -συγκριτικά με την πρωτοβάθμια εκπαίδευση- ανεπαρκής. Η φιλολογος Αλεξάνδρα Μποφιλίου, που διδάξε το μάθημα στο Γυμνάσιο Ιωλκού, προτείνει το μάθημα να γίνει δίωρο και να ενταχθεί στο Αναλυτικό Πρόγραμμα ως μάθημα επιλογής.
4. Τα σχολεία εφοδιάστηκαν με εξοπλισμό που δε διέθεταν μέχρι τώρα, και ο οποίος θα βελτιώσει τη διδασκαλία και άλλων αντικειμένων, αφού παρέμεινε στις σχολικές μονάδες. Επίσης, στα σχολεία μένει το επιμορφωτικό και διδακτικό υλικό και το Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων, το οποίο οι εκπαιδευτικοί μπορούν να χρησιμοποιήσουν και τις επόμενες σχολικές χρονιές.

Στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο έχουν παραδοθεί από την επιστημονική ομάδα: μηνιαία και τριμηνιαία δελτία παρακολούθησης, τριμηνιαίες εκθέσεις αξιολόγησης του έργου και τελική έκθεση αξιολόγησης, επιμορφωτικό και διδακτικό υ-

λικό, Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων, κατάλογος εξοπλισμού των σχολείων.

12. Αναγνωστόπουλος Β.Δ., *Λαϊκά τραγούδια και παιχνίδια για παιδιά* (Ανθολογία), εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα: 1991, *Λαϊκοί θρύλοι και παραδόσεις για παιδιά* (Ανθολογία), Αθήνα: 1992, *Γλωσσικό υλικό για το Νηπιαγωγείο. Από τη θεωρία στην πράξη*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα: 1994.

13. Στην παρακολούθηση της εφαρμογής του Προγράμματος στα σχολεία συμμετείχε και ο Αναγνώστης Παπακυπριασής, δάσκαλος και υπ. διδασκων Λαογραφίας στο Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών.

λικό, Αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων, κατάλογος εξοπλισμού των σχολείων.

Η επιστημονική ομάδα, οι εκπαιδευτικοί που εφαρμόσαν το Πρόγραμμα και ο εξωτερικός αξιολογητής που όρισε το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο να κρίνει το Πρόγραμμα, κ. Μηνάς Αλεξιάδης, καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, πρότειναν την εισαγωγή του μαθήματος του Λαϊκού Πολιτισμού στον Ωρολόγιο Πρόγραμμα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ο Μηνάς Αλεξιάδης μάλιστα διέυρυνε την πρόταση εισαγωγής του μαθήματος και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Ειδικότερα σημειώνει: «Προτείνεται η εισαγωγή του μαθήματος του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Η ένταξη του μαθήματος στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα μπορεί να γίνει από το σχολικό έτος 2000-2001, ούτως ώστε να υπάρξει χρόνος για τη συγγραφή κατάλληλου εγχειριδίου. Προτείνεται επίσης το μάθημα αυτό να ενταχθεί στα μαθήματα γενικής παιδείας του Γυμνασίου ή στα μαθήματα επιλογής του Λυκείου και των τριών κατευθύνσεων (Θεωρητικής, Θετικής, Τεχνολογικής), σύμφωνα με τις νέες εκπαιδευτικές ρυθμίσεις, οι οποίες εκφράζονται από το τρέχον σχολικό έτος (1998-1999)»¹⁴.

Εξάλλου, πολλά στοιχεία του παραπάνω Προγράμματος μπορούν να αξιοποιηθούν και στις μικρότερες τάξεις του Δημοτικού σχολείου, ακόμα και στην *Προσχολική Αγωγή*. Ο νηπιαγωγός μπορεί να υιοθετήσει την προτεινόμενη παρουσίαση λαογραφικών θεμάτων που διαμορφώνονται στην

πορεία του ημερολογιακού κυκλού, δίνοντας έμφαση σε γιορτές, έθιμα, συνήθειες της παραδοσιακής κοινωνίας. Πλούσια πηγή για άντληση υλικού και για το νηπιαγωγείο είναι το περιοδικό *Λαλουσάκι* και η σειρά *Μικροί Λαογράφοι*, που εκδίδει το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης. Επίσης, οι νηπιαγωγοί μπορούν να διαμορφώσουν, σε συνεργασία με τα παιδιά και τους γονείς τους, σ' ένα σημείο της τάξης, τη «Γωνιά της Παράδοσης», με παλιά αντικείμενα, φωτογραφίες, καρτ-ποστάλ, βιβλία, διαφάνειες ή και με δημιουργήματα των παιδιών εμπνευσμένα από τη λαϊκή παράδοση¹⁵. Η αφήγηση παραμυθιών¹⁶, οι παραδόσεις που αναφέρονται σε θέματα που ενδιαφέρουν τα νήπια, τα δημοτικά τραγούδια, οι παροιμίες, τα αινίγματα¹⁷, οι γλωσσόδετες, το παραδοσιακό παιχνίδι είναι είδη της λαϊκής παράδοσης που καλλιεργούν τόσο τη φαντασία όσο και την κρίση των παιδιών¹⁸. Η αφήγηση των λογοτεχνικών κειμένων μπορεί να συνδυάζεται με δημιουργικές δραστηριότητες από τα παιδιά (π.χ. εικονογράφηση παραμυθιού¹⁹, δραματοποίηση παροιμιών και θεατρικός αυτοσχεδιασμός²⁰, κατασκευή παιχνιδιών²¹, κ.λπ.). Η προβολή ταινιών με παρασσοειδείς Καραγκιόζη ή ακόμα καλύτερα η προσκλήση ενός Καραγκιόζοπαίχτη που θα δώσει μια παρουσίαση στο νηπιαγωγείο είναι δραστηριότητες αγαπητές στα παιδιά. Ιδιαίτερα σημαντικό και για τον κοινωνικοποιητικό του ρόλο είναι το ομαδικό παραδοσιακό παιχνίδι²², το οποίο μαθαίνει στο παιδί να εντάσσεται και να λειτουργεί στα πλαίσια της ομάδας.

14. Βλ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Εξωτερική Έκθεση Αξιολόγησης του Προγράμματος Διδασκαλίας του Λαϊκού Πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Αθήνα 1/10/1998.

15. Για τη «Γωνιά της Παράδοσης», βλ. Καλαμαλιανή-Μπασούθαινα, «Δημιουργώντας με τη Λαϊκή Παράδοση», στο συλλογικό τόμο *Από το παραμύθι στα κόμικς. Παράδοση και Νεωτερικότητα* (επιμέλεια Ευάγγ. Γρ. Αυδίκος, πρόλογος Μ.Γ. Μερκλής), Οδυσσεύς, Αθήνα 1996, σσ. 514-532, «Δημιουργικές γλωσσικές δραστηριότητες για παιδιά νηπιακής ηλικίας βασισμένες στη λαϊκή παράδοση», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 11-22.

16. Βλ. Μερκλής Μ.Γ., «Το παραμύθι και το παιδαγωγικό του περιεχόμενο», στο βιβλίο του *Εντεχνος Λαϊκός Λόγος*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, σσ. 141-146. Για την αφήγηση των παραμυθιών, βλ. Αυδίκος Ευάγγελος Γρ., *Το λαϊκό παραμύθι*, Θεωρητικές προσεγγίσεις, Οδυσσεύς, Αθήνα 1994, σ. 37 κ.ε. Αναγνωστόπουλος Β.Δ., «Τέχνη και τεχνική της αφήγησης», στο συλλογικό τόμο *Από το παραμύθι στα κόμικς. Παράδοση και Νεωτερικότητα* (επιμέλεια Ευάγγ. Γρ. Αυδίκος, πρόλογος Μ.Γ. Μερκλής), Οδυσσεύς, Αθήνα 1996, σσ. 526-540. Κυκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου, *Η Τέχνη της Αφήγησης*, Πατάκης, Αθήνα 1997. Γιαννικοπούλου Α.Α., «Διασκευάζοντας παραμύθια για αφήγηση σε νήπια», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 23-39. Κωνσταντίνος Δ. Μαλαφάντης, «Το παραμύθι στο Δημοτικό Σχολείο», *περιοδ. Διαβάζω*, τεύχ. 363, Μάιος 1996, σσ. 107-109.

17. Βλ. Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., «Λαϊκό αίνιγμα και παιδί (Παιδαγωγική διάσταση της σχέσης)», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και παιδί* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 43-56.

18. Για γλωσσικό υλικό από τη λαϊκή μας παράδοση και άλλα για το νηπιαγωγείο, βλ. Αναγνωστόπουλος Β.Δ., *Γλωσσικό υλικό για το Νηπιαγωγείο. Από τη θεωρία στην πράξη*, Καστανιώτη, Αθήνα 1994, σσ. 113-167. Πολλές πρωτότυπες ιδέες βασισμένες σε σύγχρονες διδακτικές μεθόδους, που μπορούν να αξιοποιηθούν όχι μόνο στη διδασκαλία της «Λογίας» αλλά και της «Λαϊκής» λογοτεχνίας, μπορεί να αντλήσει ο εκπαιδευτικός από τα εμπειριστωμένα μελέτημα της Τζένας Καλογρηού, τώρα δημοσιευμένα σε συλλογικό τόμο. Βλ. Καλογρηού Τζίνα, *Τεχνικές και Ημέρες Ανεργασίας. Μελέτηματα για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στο Δημοτικό Σχολείο*, εκδ. της Σχολής Ι. Μ. Παναγιωτοπούλου, Αθήνα 1999.

19. Βλ. Μπουντή Φωτεινή, «Τα παιδιά εικονογραφούν ένα λαϊκό παραμύθι», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 49-56.

20. Για την «κυριολεκτική απόδοση» και τη «μεταφορική απόδοση» των παροιμιών μέσω της δραματοποίησης και του θεατρικού αυτοσχεδιασμού βλ. Γαλάντης Γιώργος, «Παραδοσιακός λόγος, Πρόκληση και αποδοχή μέσω της θεατρικής πράξης», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 147-152.

21. Βλ. Μοτή-Ζηση Ελενη, «Έλατε να φτιάξουμε και να παίξουμε τα παιχνίδια των γονιών και των παππούδων μας», στο συλλογικό τόμο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο* (επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος), Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σσ. 57-65.

22. Πολύτιμη για τον εκπαιδευτικό παραμένει και σήμερα η εμπειριστωμένη εργασία του Δημητρίου Λουκόπουλου, *Ποια παιχνίδια παίζουν τα Ελληνόπουλα*, Αθήνα 1926.